

Wstęp

Niniejszy tom „Chowanny” powstał jako odpowiedź na problemy społeczne związane z marginalizacją i wykluczeniem społecznym, problemy, które pozostają przedmiotem zainteresowania reprezentantów nauk społecznych, socjologów, pedagogów społecznych i polityków społecznych. Problemy marginalizacji i wykluczenia społecznego są coraz bardziej powszechne, dotyczą różnych jednostek, grup społecznych i całych krajów, przybierają różną postać i formę. Obok bezrobocia, ubóstwa i nierówności społecznych można je uznać za podstawową barierę postępu społecznego i integracji społecznej.

Marginalizacja jest zjawiskiem wielowymiarowym, może być rozpatrywana jako cecha stanu więzi, sytuacji i możliwości działania w dystrybucji dóbr, uczestnictwa w kulturze, sprawach publicznych, edukacji... Marginalizacja społeczna znajduje także wyraz w postawach, przekonaniach, w ocenie sytuacji życiowej, szans i możliwości efektywnego uczestnictwa w życiu społecznym (Kwaśniewski, 1997). Marginalizacja to nie tylko fakt społeczny, związany z określonymi warunkami życia, ale również wewnętrzna zgoda na nie, poddanie się presji okoliczności, poddanie się presji otoczenia, rezygnacja z walki o zmianę, poprawę sytuacji. Dlatego — jak zauważa Tadeusz Pilch — w rzeczywistości mentalnej człowieka wykluczonego odgrywa rolę wychowanie i wsparcie edukacyjne. W procesach wychowawczych i funkcjach dydaktycznych systemu szkolnego i systemu oświaty dorosłych kryją się olbrzymie możliwości wyposażenia człowieka w skuteczne mechanizmy przewyciężenia bezradności i osamotnienia, neutralizujące skutki procesów marginalizowania (Pilch, 2004).

Badania dowodzą, że istnieje związek pomiędzy poziomem wykształcenia a statusem społeczno-ekonomicznym, prestiżem społecznym, miejscem zajmowanym w strukturze stosunków społecznych, mobilnością zawodową i życiową. Im wyższy poziom wykształcenia obywateli, tym wyższy poziom ogólnego rozwoju społecznego państw. Potwierdzają to dane zawarte w corocznych *Raportach rozwoju społecznego*. Z niewykształconej ludności rekrutują się często „ludzie wykluczeni”, pozbawieni dostępu do rynku pracy w zawodach wymagających odpowiedniego wykształcenia i kwalifikacji, wykonujący niskopłatną i niepewną pracę, którzy tworzą destrukcyjne uczestnictwo w życiu społecznym. Większość badaczy postrzega edukację jako stymulator rozwoju, mogący przeciwdziałać marginalizacji i jej niepożądanym skutkom. Edukacja wbrew pełnionym funkcjom i oczekiwaniom może jednak stanowić instrument wykluczania i utrwalania różnic, uwarunkowanych przez zróżnicowanie warunków rozwojowych w domu rodzinnym i położenie społeczne rodziców. Analiza sytuacji w oświacie pozwala stwierdzić, że w miejsce dotychczasowych mechanizmów selekcjonowania uczniów przez system szkolny wchodzi nowe, związane z koniecznością ponoszenia opłat za kształcenie, koniecznością długotrwałego i często kosztownego przygotowywania się do egzaminów i testów, opłacania kosztów dojazdu do szkół. Dla wielu młodych ludzi nie jest możliwa realizacja aspiracji edukacyjnych. Nie bez znaczenia dla dalszej kariery edukacyjnej i zawodowej pozostaje niejednokrotnie atrakcyjność szkół na różnych poziomach.

Marginalizacja i wykluczenie społeczne to interesujące poznawczo zjawiska. Pomimo dużego zainteresowania naukowców tą problematyką, opracowywania analiz i raportów wciąż rodzą się liczne pytania, na które poszukujemy odpowiedzi. Wśród nich są pytania: W jaki sposób zapobiec zjawiskom marginalizacji i jak przywrócić społeczeństwu tych, którzy zostali zepchnięci na jego margines? Jaką rolę odgrywa w tych działaniach edukacja?

W tym tomie „Chowanny” zaprezentowano zarówno teoretyczne refleksje, jak i badania empiryczne. Dominują rozważania teoretyczne, w których zostały poruszone kwestie dotyczące istoty, przyczyn i mechanizmów marginalizacji oraz wykluczenia społecznego w kontekście edukacji i nierówności w dostępie do edukacji dzieci i młodzieży (artykuły Anny Nowak oraz Elżbiety Bieleckiej i Ewy Kozdrowicz). Zwrócono uwagę na znaczenie wykształcenia w wymiarze nie tylko indywidualnego rozwoju społecznego, ale także rozwoju globalnego (Agata Rzymelka-Frackiewicz). W prezentowanym zbiorze tekstów znajdują się rozważania Ewy Syrek dotyczące problemów edukacyjnych, pedagogicznych i społecznych funkcjonowania dzieci i młodzieży z przewlekłymi chorobami. Grzegorz Szumski analizie poddał proces selekcji uczniów

z lekką niepełnosprawnością intelektualną; szczególny nacisk położył na status społeczno-ekonomiczny rodziców uczniów i jego wpływ na formę kształcenia niepełnosprawnego dziecka. Zenon Gajdzica zaprezentował badania dystansu społecznego wobec osób z upośledzeniem umysłowym w środowisku wielokulturowym i monokulturowym. Ilona Fajfer-Kruczek podjęła próbę wyjaśnienia utrudnionego dostępu do wykonywania zawodu czy braku uczestnictwa w rynku pracy osób niepełnosprawnych intelektualnie. Andrzej Czerkawski omówił problematykę wykluczenia edukacyjnego jednostek niedostosowanych społecznie, a Monika Noszczyk-Bernasiewicz i Maciej Bernasiewicz dokonali analizy życiorysów nieletnich przestępców pod kątem determinantów nieprzystosowania społecznego (w tym opóźnień szkolnych). Przedmiotem analizy przedstawionej w artykule Ewy Bielskiej jest emancypacyjny potencjał umiejscowiony w teoriach krytycznych egzemplifikowanych przez teorię *empowerment*, krytyczną teorię rasową, latynoską krytyczną teorię rasową oraz teorię LGBT. Adam Roter przedstawia analizę edukacji jako możliwości wyjścia z marginalizacji w warunkach migracji ludności i powody zaniku idei merytokracji jako sposobu osiągania awansu społecznego. Beata Dyrda podejmuje problem uczniów zdolnych wywodzących się z grup wysokiego ryzyka, zagrożonych marginalizacją społeczną; zagadnienie traktuje w kategoriach swoistego „paradoksu edukacyjnego”. W swoim artykule Bożena Matyjas ukazała szanse edukacyjne dziecka wiejskiego na przykładzie uczniów gimnazjum w Łapowie w województwie świętokrzyskim. Polskie korzenie idei uczestnictwa dzieci, czynniki i instrumenty promowania uczestnictwa i dziecięcego obywatelstwa przedstawiła Ewa Jarosz. Maria Deptuła zaprezentowała charakterystykę dzieci wykluczanych oraz przytoczyła przykłady wczesnej profilaktyki adresowanej do rodziców z grup ryzyka (mogących mieć poważne trudności w wypełnianiu roli rodzica), których dzieci są w okresie wczesnego dzieciństwa. Zapobieganie wykluczeniu społecznemu uczniów poprzez wzmacnianie ich reziliencji omówiła w swoim tekście Wioletta Junik. Refleksję nad wybranymi uwarunkowaniami marginalizacji roli współczesnego nauczyciela podjęła Beata Pituła. Natomiast Katarzyna Borzucka-Sitkiewicz opisała formy interwencji pomocne w inkluzji społecznej osób przejawiających różnorodne problemowe zachowania, rozwijające się na tle doświadczonych urazów. Formy wsparcia i pomocy edukacyjno-wychowawczej dla dzieci i młodzieży o specjalnych potrzebach edukacyjnych w Niemczech przedstawiła Justyna Kuszał. Możliwości zastosowania sztuki teatralnej w profilaktyce współczesnych niepokojów analizie poddała Teresa Wilk. Celem artykułu Alicji Żywczok jest przypomnienie klasycznej idei afirmacji życia zawartej w filozofii wychowania Bronisława Ferdynanda Trentowskiego.

Teksty z przedkładanego Czytelnikom tomu traktują o różnych społecznych, pedagogicznych, edukacyjnych aspektach marginalizacji i wykluczenia społecznego, ich uwarunkowaniach, mechanizmach, formach i obszarach, ale to, co wydaje się szczególnie cenne, dotyczy zaprezentowanych propozycji i programów mających na celu społeczną inkluzję jednostek lub grup żyjących na marginesie życia społecznego, normalizację ich uczestnictwa w życiu społecznym.

Praca ta — mamy nadzieję — przyczyni się do lepszego zrozumienia tych złożonych zjawisk oraz pobudzi reprezentantów nauk społecznych do inicjowania i realizowania programów aktywizacji i reedukacji na rzecz jednostek, a także grup odtrącanych, które z różnych przyczyn uległy działaniu mechanizmów marginalizacji lub/i wykluczenia społecznego lub znajdują się w sytuacji zagrożenia tymi zjawiskami.

Bibliografia

- Kwaśniewski J., 1997: *Postrzeganie marginalizacji oraz strategii środków kontroli społecznej*. W: *Kontrola społeczna procesów marginalizacji*. Red. J. Kwaśniewski. Warszawa.
- Pilch T., 2004: *Marginalizacja społeczna a edukacja*. W: *Encyklopedia pedagogiczna XXI wieku*. Red. T. Pilch. T. 3. Warszawa.

Anna Nowak